

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Dusmetova Maksuda

Urganch davlat universiteti “Boshlang’ich ta’lim metodikasi” kafedrası
katta o’qituvchisi

IQTIDORLI BOLALARNI ANIQLASHDA PEDAGOGNING O’RNI

Annotatsiya: Maqolani yozilishidan asosiy ko’zlangan maqsad iqtidorli bolalarni aniqlashda nimalarga e’tibor berishimiz ta’kidlab o’tilgan.

Kalit so’zlar: iqtidor, bolalar, pedagog, qiziqish, psixologiya.

Kirish. Hozirgi davrda aqlan zukko, kreativ qobiliyatli, mustaqil mulohaza yurituvchi yuksak iqtidorli, talantli yoshlarga eng qulay shart-sharoitlar yaratish, ular faoliyatini aniq maqsad sari yetaklash, boshqarish bugungi kunning talabidir. Bunday yoshlar turli soxalarda xalqning milliy imkoniyatlarini jaxon talablari darajasiga olib chiqaoladigan qudratli kuchga ega. Mazkur nuqtai nazardan muammoga yondashish, iqtidorli yoshlarni izlab topish, ular faoliyatini yo’lga qo’yish muhimdir.

Iqtidor, talant, daholik inson qobiliyati rivojlanish darajasining eng yuqori bosqichidir. Iqtidor tushuncha bo’ladi. Ulardan biri ijtimoiy iqtidor bo’lib, peshqadamdik (boshlovchilik, tashkilotchilik, tashabbuskorlik) deb atash mumkin. Iqtidorning bu turi oilada ham, maktabda ham hech qanday ziddiyatga sabab bo’la olmaydi. Mutaxassislar tomonidan ko’proq o’rganilgan iqtidor bu badiiy iqtidor bo’lib, bunda bolada musiqaga, tasviriy san’atga, sahna madaniyatiga qiziqish o’ta kuchli bo’ladi. Bolaning sportga bo’lgan qiziqishi, ishtiyoqi va jismoniy qobiliyati psixomotor iqtidor deb ataladi. O’quvchi yoki

talabanning bilim olishdagi o'ziga xos kuchli qobiliyati, bilim olish uchun intilishi va tirishqoqligi akademik iqtidor deb ataladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tahlil qilishda, fikrlashda, faktlarni taqqoslashda namoyon bo'ladigan qobiliyat intellektual iqtidor deb ataladi. Bunda bola oilada - aqlli, maktabda - a'lochi. Ba'zida - bunday bola faqat bir yoki ikki predmet bo'yicha a'lo bilimga ega bo'lishi mumkin, biroq boshqa predmetlar bo'yicha ulgurmay, ijobiy bilimlarga ega bo'la olmaydi. Ijodiy iqtidor dunyoni boshqacha anglashda va boshqacha fikrlash jarayonida namoyon bo'ladi. Bunday bolalar ba'zida o'z maqsadlari sari intiladilar va maqsadiga yeta olmay «Omadsiz» bo'lib qoladilar. Ular bolaligida oilada va maktabda ko'pchilikni g'ashiga tegadilar. Bunday bolani ertaroq aniqlab, o'z vaqtida yordam ko'rsatish kerak. Umuman olganda iqtidorli bolalarda bilim olishga ehtiyoj kuchli. Ularni o'qishga majbur qilishning keragi yo'q. Ular o'zlariga ish topib oladilar, ko'p hollarda bu ish juda murakkab va intellektual bilimni talab etadi. Ular aqliy mehnatni xush ko'radilar. Bu esa ota - onalarda qo'rquv va xijolat chekish holatlariga sabab bo'ladi. Iqtidorli bola kattalar bilan muloqatda bo'lishni yaxshi ko'radilar, chunki ular (katta yoshdagilar) bolani tushunadilar va bu muloqotdan zavq oladilar.

Tengdoshlari uni tushunmaydilar, ustidan kuladilar va har xil laqablar bilan atay boshlaydilar. Bunday bolalarning sezgirliigi juda kuchli bo'lib ko'rinadi. Ular juda tez, arzimagan narsadan ham janjal chiqarishi mumkin, bu injiqlik emas balki o'ta sezgirlik, oqibatidir. Ijod qilishga moyil bolalar vazmin bo'ladilar, ular bolaligidan o'zini iqtidori tufayli aziyat chekishi mumkin. Bunday bolalarda yumorga kuchli tug'ma xissiyot mavjudligi sezilib turgandek bo'ladi. O'zlari xazil qilmasa ham kichkinagina vaziyatdan yoki holatdan kulgili narsa axtarib topa oladilar. Ularning nutqlari ham o'zgacha. Ularning yurish - turishi, atrofdagilarga bo'lgan munosabati boshqa bolalarnikidan ancha farq qiladi

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, iqtidorli bolalarni boshqa hususiyatlarini hisobga olgan holda umumjaxon sog'liqni saqlash tashkiloti qaroriga muvofiq ular aqli zaif, voyaga yetmagan huquqbuzarlar, ichkilikbozlikka mukkasidan ketgan kishilarning bolalari qatori «qaltis guruhga» kiradilar. Ularga maxsus tarbiya, maxsus individual o'quv dasturlari, maxsus tayyorgarlikka ega o'qituvchilar, maxsus maktablar darkor. Oiladagi iqtidorli bola oilaning faxri. Ko'p xollarda oilada bolaning iqtidori sezilmay qolishi mumkin. Agar bola oilada to'ng'ich farzand bo'lsa yoki hamma bolalari talantli bo'lsa bu oilada odatiy hol hisoblanishi mumkin. Biroq hamma ota - onalar ham, bunday bolalar bilan faxrlanmaydilar. Farzandini boshqalardan ajrab turishini hoxlamaydilar. Agar ota - onalar o'z farzandlaridagi iqtidorni o'z vaqtida sezib, unga har tomonlama yordam berishganda edi, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Ayrim hollarda talantli bolalarni oilada qiynab yuboradilar. Bunga bola bardosh bera olmasligi mumkin va aksincha talantsiz, qobiliyatsiz bolani ota - onalari undan ko'p narsa talab qiladilar, bunday jarayon bolaning sog'ligini izdan chiqarishi mumkun. Sog'liqni o'nglash mumkundir, lekin yetkazilgan ma'naviy zararni bartaraf etish ancha qiyin. Talant bo'lsa unga o'z vaqtida yordam berish bu yaxshi, lekin talant «yaratish» bolani haqoratlashdir. Ota - onalar farzandini iqtidorini ko'p hollarda bolaning erta tili chiqishi nutqini rivojlanishi, ertaroq sanashni o'rganishi, hotirasining o'tkirliigi va qiziquvchanligi bilan ifodalaydilar. Bunday bolalarda tasavvur va tafakkur tezligi ham harakterlidir, ayrim hollarda bunday xususiyatlar aniq namoyon bo'lmaydi.

Ota - onalarning muhim vazifalari shundan iboratki, bunday farzandning har tomonlama rivojlanishini kuzatib, sezib turishlari lozim. Aniqroq qilib aytganda, bunday bolalarni o'z vaqtida sezib iqtidorini aniqlash va uning rivojlanishiga yordam berishi kerak. Oila uchun

nafaqat iqtidorli bolani aniqlash, balki bunday bolaga alohida munosabat ko'rsatish mumkin emas, chunki bu xol boshqa negativ (ziddiyatli) holatlarni keltirib chiqarishi, ya'ni oiladagi boshqa bolalar o'rtasida noto'g'ri qarash, munosabatlarni yuzaga kelishiga sababchi bo'lishi mumkin. Bu o'rinda maktabda faoliyat yurituvchi pedagog faoliyatini yo'lga qo'yish yaxshi samara beradi. Buning uchun birinchi navbatda pedagog bolaning iqtidori qay darajada ekanligidan qat'iy nazar, uni o'qitish muhimligini yoddan chiqarmasligi kerak. Uni (iqtidorli bolani) sabir - qanoatga, mehnat qilishga va mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatib borish kerak. Ijtimoiy pedagog iqtidorli bolaga nisbatan munosabatini to'g'ri tashkil qilib borishi kerak, faqat shundagina u bilan bo'ladigan o'zaro munosabatni to'g'ri yo'lini topishi mumkin. Iqtidorli bolaning nimasi o'ziga xos? Ota - onalari uning nimasi bilan fahrlanadi? Talantli bola ota - onalarini hovliqtirib yubormayaptimi? Oilada bo'ladigan ziddiyatlar shu bolaga bo'layotgan bosim zamirida paydo bo'lishi mumkin. U har xil bosim va kamsitishlarni yoqtirmaydi, baqir - chaqirlarga chidab tura olmaydi, ota - onalar esa buni yodidan chiqaradilar va bu katta muammoga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy pedagog ota - onalarga bolaning individual ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda yordam berishni, mutaxassislariga yo'llanma berish, maslahatlar tashkil qilishni, ota - onalar va o'qituvchilar o'rtasida muntazam aloqa o'rnatishi zarur. Iqtidorli bola tez - tez kayfiyatini o'zgartiradi, muloqotda shoshqaloq, suhbatdoshini fikrini bo'ladi. O'z bilimni namoyish qiladi. Natijada unda kutilmagan favqulotda xatti - harakatlar namoyon bo'ladi. Ular orqada qolish yaxshi emas deb hisoblaydilar, doimo birinchi bo'lishga harakat qiladilar. Suhbat mobaynida noaniqlik sezilib qolsa o'rnida to'g'rilaydilar. Mana shu hususiyatlarning hammasi chidam, sabr - toqatni tarbiyalashni taqozo etadi. Talantli bolalar yaxshilik, sahovat, adolat va mehr - muruvvat nima ekanligini yaxshi biladilar, biroq amadda bu go'zal g'oyalarni hayotga tadbiq eta olmaydilar. Bu yerda ijtimoiy pedagogning yordami muhim o'rin tutadi. Qiziquvchanlik hamma narsani bilishga intilish katta ijodiy imkoniyat hayot tarzimizga aylanib qolgan axloqiy me'yorlarining atrofdegilar bilan munosabatning buzilishiga olib kelishi mumkin. Bu yerda pedagog ota - onalar bilan mustahkam aloqada bo'lishi darkor.

Iqtidorli bolalar bilan ishlashda ijtimoiy pedagog faoliyatining asosi ular bilan oila hamkorligida inklyuziv ta'limni keng yo'lga qo'yishdan iborat. Bunday hamkorlik zamirida bolani bo'sh qo'ymaslik, vaqtini mazmunli o'tkazish, maktabgacha yoshdagi davrdan boshlab, ijodiy mehnatga jalb qilish, ijod uchun sharoit yaratib berish yotadi. Ota - ona va o'qituvchi hamkorligida inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yishning mohiyati, bular o'rtasidagi o'zaro tenflik asosida iqtidorli bola bilan ta'limtarbiya jarayonini tashkil qilishdan iborat. Ushbu interfaol ta'lim jarayonida iqtidorli bolalarni tabaqalashtirilgan, individuallashtirilgan, dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyalardan foydalanib bilish faoliyatini maxsus tashkil qilish va bu orqali ulardagi intellektual imkoniyatlarni to'laroq ochib berishga imkon yaratiladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion and recommendations). Bu o'rinda ta'limni jamoaviy, guruhli, kompyuterli shakllaridan ham keng foydalanish va bu orqali iqtidorli bolalar bilish jarayonini to'liq nazorat qilish mumkin. Nazorat qilish esa o'zaro kelishilgan holda ota-onalar va ijtimoiy pedagog tomonidan bir vaqitda, yoki ma'lum ketma-ketlikda yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiq. Ijtimoiy pedagog bunday nazorat shakli, usulini oldindan belgilab (mahsus mutahassislar bilan maslahatlashib) ota-onalarni tayyorlab boradi. Ijtimoiy pedagog faoliyati yuqoridagilardan tashqari iqtidorli bolalar faoliyatini maktabdan tashqarida maqsadli yo'lga qo'yishga e'tiborini qaratishi jihatdan ham ahamiyatlidir.

Buning uchun esa iqtidorli bolalar bilan pedagogni ish olib borishining zamonaviy shakllaridan biri, bolalar ijodiyoti uylari, markazlari, turli to'garaklar bo'lib bular bilan ishlashda mazkur ta'lim maskanlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., va boshq. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob. 2012 y. Toshkent, «Ilm-Ziyo» nashriyoti.
2. Pedagogika nazariyasi va tarixi // M.X. To'xtaxo'jayeva tahriri ostida. – T.: «Moliya-iqtisod», 2008.
3. Shapovalenko I.V. Vozrastnaya psixologiya (Psixologiya razvitiya i vozrastnaya psixologiya): uchebnik dlya studentov vuzov. – M.: Gardariki, 2007.
4. G'oziyev E. G'. Pedagogik psixologiya. –Toshkent: Universitet, 2014. i yoki salbiy omillarning oqibatlarini yengishdir.